

GDAŃSKI VANARAAMAT TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS

Niina Vorobjova

Gedani, Danzig, Gdańsk — Dorpat, Jurjev, Tartu... Juba linnanime mitmekordne ümbermuutmine annab tunnistust nende kandjate saatuse sarnasusest. Eesti ja Poola, Tartu ja Gdańsk on tänu geograafilisele lähedusele, ajaloolise saatuse sarnasusele, kultuurilistele ja olmekontaktidele teineteisega lõikunud rohkem kui kord. Aastad 1582–1625 on Eesti ajaloos tuntud nn. Poola-perioodina. 1583. a. rajasid jesuiidid Tartusse esimese gümnaasiumi, mille üliõpilasteks olid suuremalt jaolt poolakad.¹ Hiljem, kui gümnaasium organiseeriti ümber kolleegiumiks, oli selle õppejõudude hulgas nii väljarändajaid Gdańskist kui ka Gdańskisse suundujaid (Paul Dulcius, Philipp Friis, Petrus Graben jt.).² *Collegium Derpatense Societatis Jesu* rajas tee tulevasele ülikoolile Tartus, mis avati rootslaste poolt 1632. a. 19. sajandil sai Tartu ülikool *alma mater*'iks paljudele poola üliõpilastele.³

Tartu ülikooli raamatukogu, alustanud oma tegevust 1802. aastal, on seotud Gdańskiga täiesti vahetult: tema esimene direktor, elokventsi ja klassikalise filoloogia, esteetika, kirjandus- ja kunstiajaloo professor Karl Morgenstern (1770–1852) saabus Tartusse otse Gdańskist, kus ta aastatel 1798–1802 töötas professorina *Athenaeum Gedanensis*'es, ja jäi Emajõelinnakuuni surmani. 29. novembril 1798. a. tutvustas *Gimnazjum Akademickie* prorektor Daniel Gralath *jun.* õpetatud nõukogu pidulikult koosolekul uut professorit Morgensterni, kes esines akadeemilise kõnega *De literis humanioribus...* (Lipsiae; Gedani, 1800). Selle sündmuse nagu ka oma edasise viibimise Gdańskis jäädvustas Morgenstern päevikus, mida ta pidas 1787. aastast kuni elu lõpuni.⁴ Gdański-aastate päevikuis kirjeldas ta igapäevaelu sündmusi ja tutvumist uute inimestega, külaskäike tuttavate juurde, kuid kõige rohkem oli siiski juttu õppejõuetist, arvamusi ja tähelepanekuid loetust. 28-aastane professor võeti Danzigis vaimustusega vastu. Talle pühendatud 14-salmiline ülistusluuletus anti välja uhkes, kullaga kaunistatud köites, trükituna atlassile (Danzig, 1798). Gdańskis publitseeris Morgenstern mõned teaduslikud tööd, omaette väljaandena esimese luuletuse *Elegie* (Danzig, 1802), koostas kava viievaatuselise näidendi *Cecilia* kirjutamiseks. Kirgliku bibliofiili ja raamatu-asjatundjana kogus Morgenstern elu jooksul endale enam kui 11 000-köitelise raamatukogu, mille ta koos arvestatavalt suure käsikirjakoguga Tartu ülikooli raamatukogule pärandas. Gdańskis veedetud aastad on jätnud jälje Morgensterni bibliofiilia-harrastusse. Osa poola autorite ja poola teadlastele kuulunud raamatuid oli Morgensternil soetatud juba Gdańskis viibimise ajal. Morgensterni ulatuslik kirj vahetus peidab kirju tuttavatel ja kolleegidelt Gdańskis, kellega tal säilisid sõbralikud suhted: kirikuõpetaja Duisburg, koolide inspektor ja superintendant Johann Wilhelm Linde, akadeemilise gümnaasiumi professor Friedrich Theodor Rink jpt. Isiklike kirjade kõrval oli

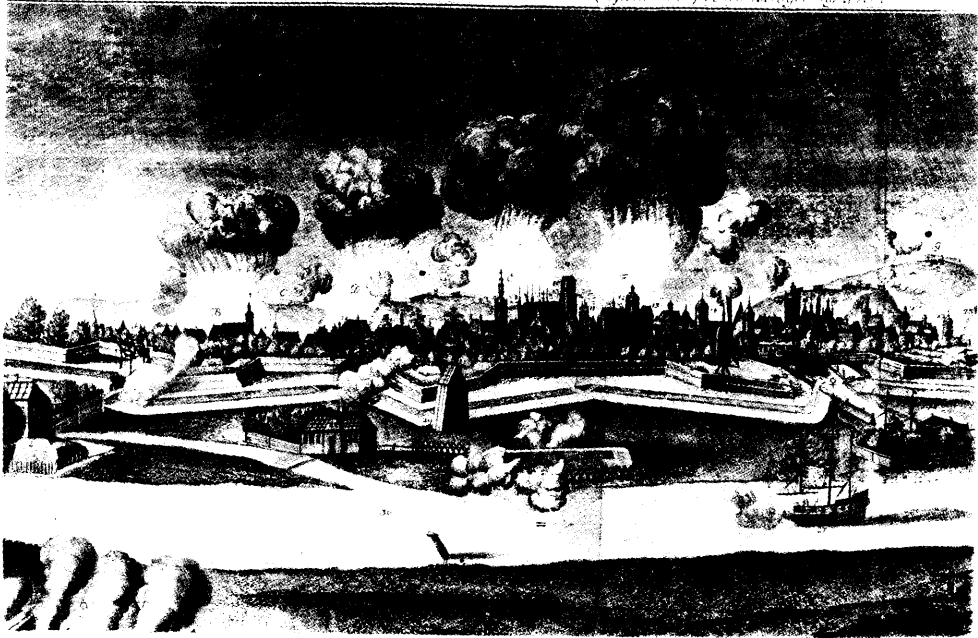
¹ Kivimäe, J. Jesuiitide koolitegevusest Tartus // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1975. Vihik 1. Lk. 9.

² Helk, V. Die Jesuiten in Dorpat (1583–1625). Odense, 1977. S. 216–217, 224–225, 227.

³ Исаков С., Сигалов П. Польские студенческие организации в Ту в XIX в. // Tartu ülikooli ajaloo küsimusi. Tartu, 1975. Vihik 1. Lk. 123–131.

⁴ TÜR KHO, f. 3, s. 591–592.

DANTZIG im Trogest der Wüthendsten unter der Krupen, nach dem Holzschn. v. 1773

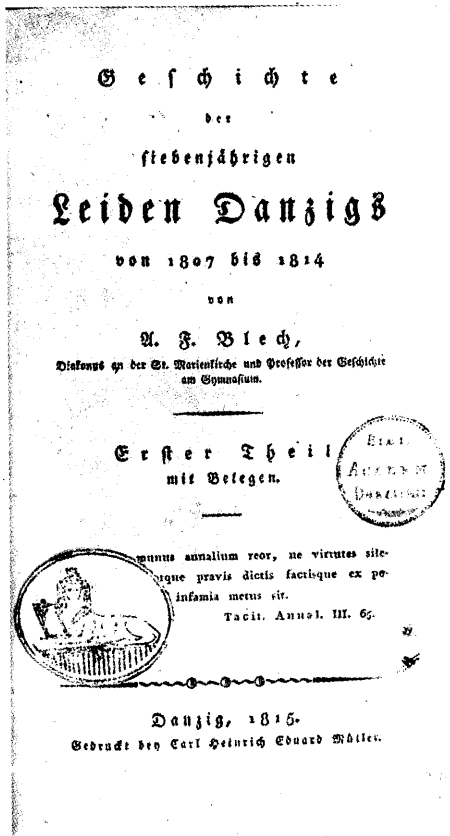

Temalt pärineb vanim Gdański trükis Tartu Ülikooli Raamatukogus — tagasihoidlik brošüür *Ein kurtzer und einfeltiger Bericht wie man sich in diesem für fallenden Sterbens lauff der wütenden Pestilenz vorhalten mag, dem gemeinen Manne dieser löblichen Stadt Dantzick zu gute geschrieben* (Dantzick, 1564), trükitud Jakob Rhode poolt. Tartu eksemplar on teose teine, haruldaseks muutunud väljaanne — selle leidumuse kohta raamatukogudes ei anna tunnistust ükski kättesaadavaks osutunud bibliograafiline teatmeteos.⁵

Teised vanimad Gdański trükised Tartus pärinevad samuti K. Schützi sulest. Gdański rae ülesandel kirjeldas ta linlaste konflikte kuningas Stefaniga esmalt ladina keeles ja hiljem tõlgituna saksa keelde. Kaheosaline *Gründliche Erklerung aus was ursachen die Ordnungen der Statt Danzig ja Anhang der Declaration der Ordnungen der Statt Danzig...* (Danzig, 1577) ilmus Jakob Rhode trükikoja väljaannetele tüüpiliste graveeritud raamide ja dekoratiivsete initsiaalidega. Tähelepanu äratav omanikumärgis tiitellehe pöördel: *Ex bibliotheca J. C. Rubinkowski Consulis et Postaemagistri SRMtis Thorunensis. Woyna krola Stefana Batorego z gdanczanij*. Raamatu omanik, Toruńi bürger- ja postmeister, kirjanik-panegüürik, tuntud bibliofiil ja käsikirjade kolleksionäär Jakob Kazimierz Rubinkowski (1668–1749) on jätnud TÜ Raamatukogu eksemplari oma märkused ja allajoonimised. Oleks suur kiusatus kirja panna, et nimetatud raamat saabus Tartusse koos ülejäänud 1400-ga, mille kinkis Toruńi arst J. G. Schultz ülikooli raamatukogule tema tegevuse algul 1804. a. — kuid selleks pole piisavaid tõendeid. Schultzi sidemetest Tartu ülikooliga pole midagi teada ja tema

⁵ Estreicher, K. Bibliografia polska. Kraków, 1872–1936; Adam, H. M. Catalogue of books printed on the continent of Europe 1501–1600 in Cambridge Libraries. Cambridge, 1967; Index Aureliensis : catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum. Aureliae Aquensis, 1991.

heldet, rohkesti meditsiini-, loodusteaduste ning teistegi teadusharude rariteete sisaldanud kingitust saab seletada ainult sooviga toetada uut, alles tööd alustavat ülikooli.⁶

Rhode trükikoja järgmise toote, *Jura municipalia terrarum Prussiae* (Dantisci, 1578) saabumine TÜ raamatukokku on rohkem kui selge, kuna kaanel on etikett *Bibliotheca Reckiana*. 1806. aastal ostis Tartu ülikooli raamatukogu tuntud balti ajaloolase, Liivi- ja Kuramaa ajaloo uurija Johann Friedrich Recke (1764–1846) 511-köitelise raamatute ja käsikirjade kogu. Recke kogus on ajaloolaseid materjale Kura- ja Liivimaa, samuti Preisimaa, Rootsi ja Poola kohta,⁷ nende hulgas ka Gdański väljaandeid, nagu Joachim Pastoriuse *Historiae Poloniae...* (Gedani, 1680), Godfryd Lengnichi *Pacta conventa Augusti III...* (Dantisci ; Leipzig, 1763), Johannes Nixdorffi *Regni Poloniae terrarum...* (Gedani, 1654).

Gdański käsitlustest on üks väärtuslikumaid kauaaegse linnasekretäri Reinhold Curicke (Kuerike, 1610–1667) teos *Historische Beschreibung der Stadt Dantzig...* (Amsterdam ; Dantzig, 1687) [vt. ill. lk. 152]. Uhkelt graveeritud tiitellehega haruldast huvitav väljaanne sisaldab hulga gravüüre linnavaadetega, nende seas linnarhitekt Peter Willeri joonistuse järgi valmistatud suureformaadiline kokkumurtud Gdański linna plaan.⁸ Üksikasjalised joonised ja

plaanid on lisatud ka dokumendikogumikule *Accurate Nachricht von der Russisch und Sächsischen Belager und Bombardirung der Stadt Dantzig...* (Cöln, 1735), mis kirjeldab Gdański ümberpiiramist venelaste ja saksilaste poolt aastatel 1733–1734 [vt. ill. lk. 153].⁹

⁶ Vigel, E. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839. Tartu, 1962. Lk. 58.

⁷ Jaanson, E. J. F. Recke *Livonica* ja *Curonica* // TRÜ Teadusliku Raamatukogu 11. teaduskonverents : raamatukogu ajaloo küsimusi : 21.–22. mail 1987 : ettekannete teesid. Tartu, 1987. Lk. 9–11.

⁸ Seda teost on arvukate illustratsioonidega ja üksikasjalikult tutvustatud raamatus: Boguckie, M. *Życie w dawnym Gdańsku : wiek XVI–XVII*. Warszawa, 1997.

⁹ Poola uurijatele peaks olema tuttav mees, kelle saatus on seotud veel ühe Gdański piiramise ja Tartuga. See on Friedrich von Löwis of Menar (1767–1824), vene sõjaväelane, Liivimaa rüütelkonna tegelane. 1813. aastal Napoleoni sõdade ajal võttis ta osa Danzigi blokaadist, seda detailiselt oma päevikus kirjeldades. Päeviku Danzigi ümberpiiramist puudutav osa koos plaanide ja kaartidega asub Tartu Ülikooli Raamatukogus (TÜR KHO, Mscr 358 a, b), kuna erru minnes oli kindral tartlane.

Tartu Ülikooli Raamatukogu fondides on veel küllalt raamatuid, mis kirjeldavad Gdański kuulsusrikast ja traagilist ajalugu (F. C. Duisburg, D. Gralath, T. Hitsch, G. Hufeland jpt.). Mainimata ei või jätta Tomasz Świeckie teost *Historyczna wiadomość o ziemi Pomorskiej, miście Gdańsku...* (Warszawa, 1811).

Abram Friedrich Blechi töö *Geschichte der siebenjährigen Leiden Danzigs von 1807 bis 1814* (Danzig, 1815) [vt. ill. lk. 154] on mitu tähelepanuväärset märget: kaanele on jätnud oma nime Riia ajaloolane ja agronoom Horbord von Bienenstamm (1778–1840), aga tiitellehele on raamatukogu pannud oma templi sfinksi kujutisega peegli ees, mis tähendab, et raamat kuulus keelatud hulka. Niisuguse templiga märgistati 19. sajandi algul TÜ raamatukogus raamatud, mille sisus võimulolijad arvasid leiduvat kaheldavaid või ohtlikke seiku.

Lisaks templiile kirjutas raamatukoguhoidja tavaliselt eeslehele veel keelu alla kuuluvate lehekülgede numbrid ja lõigud, juhtides niimoodi tahtmatult nendele lugeja tähelepanu. Mingeid väljavõtteid või mahakriipsutusi raamatusse seejuures ei tehtud. Nimetagem veel üht keelu alla pandud varasemat Gdański trükist — *Denkwürdigkeiten der Lebens- und Staats-Geschichte des ohnlängst verstorbenen unglücklichen Czaars Peter des Dritten...* (Danzig, 1762).

Pöördudes taas Gdański vanema trükitoodangu juurde, võib nentida, et küllaltki laialt ja mitmekülgselt on Tartu Ülikooli Raamatukogus esindatud Gdański trükitoodang 17. sajandist, aastasajast, mida iseloomustab teaduse tormiline areng, patriotismist ajendatud tõusev huvi ajaloo vastu, trükikunsti õitseng. 1632. a. trükiti Gdańskis Andrzej Hünefeldi trükikojas *Biblia Świata to jest Księgi Starego y Nowoego Przymierza ...*, millega loodeti kaotada emakeelsete piiblite põud, mis oli 69 aasta jooksul tekkinud pärast kuulsa poolakeelse piibli ilmumist 1563. aastal Brest-Litovskis. Nn. Gdański Piibel (Bergm 257) saabus Tartusse Ruhja pastori Gustav Bergmanni (1749–1814)

GEBRI, REGIS ARABUM

PHILOSOPHI PERSPICACISSIMI,

Summa perfectionis Magisterii in sua natura;

Ex Bibliothecæ Vaticanæ Exemplari undecunq; emendatissimo edita,

Cum vera genuinaq; delineatione Vaso-
rum & Fornacum.

Deniq; libri Investigationis Magisterii & Testamenti ejusdem Gebri,

AUREI TRIUM VERBORUM LIBELLI,

Avicennæ, Summi Medici & acutissimi Philosophi, Mineralium additione Castigatissima.

G E D A N I,

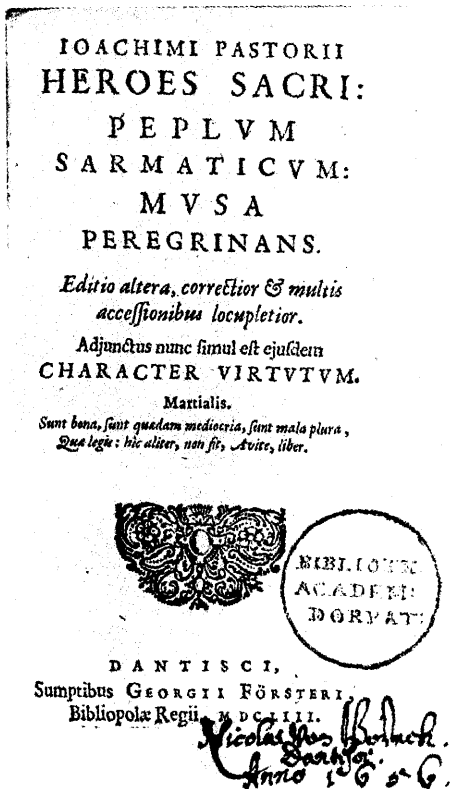
Apud BRUNONEM LAURENTIUM TANCKEN.
ANNO M DC LXXXII.

piiblite kogu koosseisus, mille tema poeg 1837. a. raamatukogule müüs.

Kui A. Hünefeldi trükikoja toodangust piibli ja D. Patersoni juriidiliste teoste tagasihoidlik kujundus ei anna täit ettekujutust selle ettevõtte tehnilistest võimalustest, siis kaaslinalase Jan Heweliusze tööde luksusliku väljaande valmimisse rakendasid trükkalid kõik oma oskused. 17. sajandi poola kuulsaim õpetlane Jan Hewelusz (1611–1687) sündis jõuka õllepruulija perekonnas, ja nagu selles ringkonnas kombeks, omandas püüdlikult isa elukutse. Kuid õhtuti pööras noor õllepruulija pilgu taevasse, pärast päikesevarjutuse nägemist muutus aga korraliku väikekoodanlase maja teaduslikuks laboratooriumiks. Noormees ostis raamatuid, instrumente, ehitas oma jõududega teleskoobi, ja kutsudes välja naabrite keelepeksu, alustas vaatlustega. 1647. aastal nägi ilmavalgust tema esimene töö — *Selenographia, sive Lunae descriptio...* (Gedani, 1647) —, mille autor pühendas kodulinna. Raamat, mis oli kaunistatud autori enda poolt peenelt graveeritud Kuu kaartidega, Jeremiasz Falcki teostatud frontispissi ja autori portreega, kutsus esile sensatsiooni ja selle järele tekkis suur nõudmine. Pariisis kisti seda lausa käest, Louis XIV annetas autorile eluaegse pensioni. Kodulinna valitsus kinkis astronoomile hõbedase anuma ja 1000 zlotti. Uudis Heweliusze teosest jõudis ka Rooma ning paavst on öelnud: “Seda raamatut võiks nimetada võrratuks, kui seda ei oleks kirjutanud ketser.”

A. Hünefeldile ei anna tüpograafilises meisterlikkuses alla S. Reiniger, kes kasutas Heweliusze *Cometographia...* (Gedani, 1668) trükkimiseks samuti autori koostatud tabelleid, erinevaid kirju, päisvinjette, gravüüre. Nagu kinnitab sissekirjutus Tartu eksemplaris, kuulus see saksa teoloogile Gotthilf Christian Reccardile (1735–1798). Heweliusze kuulsuse tipul ilmus tema tähistaeva atlas *Catalogus stellarum fixarum* (Gedani : J. Z. Stolle, 1687) ja kolm aastat pärast autori surma *Prodromus astronomiae...* (Gedani, 1690). *Prodromus...*’e lisaks osutunud *Catalogus...* sisaldab 56 lehte: kahel lehel on põhja- ja lõunapoolkera, teistel 54 tähtkuju. Väikesetiraažilised raamatud on tänapäeval muutunud bibliograafiliseks harulduseks. Kommenteerides Heweliusze täheatlase uusväljaannet, mis oli pühendatud Samarkandi 2000. aastapäevale ja tuntud usbeki astronoomile Ulugbekile, kinnitas akadeemik V. P. Štšeglov, et Nõukogude Liidus on atlasest ainult 4 eksemplari — Usbeki NSV TA Astronoomia Instituudi raamatukogus, Pulkovo Peaobservatooriumis, Kaasani Ülikooli Raamatukogus ja Ukraina NSV TA Teaduslikus Keskraamatukogus,

teadlase kodumaal aga 22 eksemplari.¹⁰ Tartu eksemplar jäi tal tuvastamata, kuigi sel on eriline tähendus juba seetõttu, et gravüür *Prodromus astronomiae* alguses, mis kujutab mõödaniku kuulsaid astronoomse ümmarguse laua ümber, on ilma autorite allkirjadeta, s.t. kuulub rubriiki *avant la lettre*, mis trükiti enne, kui raamatu autorid või teised kompetentsed isikud andsid sellele oma heakskiidu, ja leidub vaid üksikutes eksemplarides. Teisel gravüüril, millega algas *Catalogus stellarum*, on samade autorite, kunstnik Andrzej Stechi ja graveerija Carolus de La Haye, nimed juba toodud. Gravüür kujutab Heweliuszt, kes on toonud oma tööd Uranuse ja maailma silmapaistvate astronoomide Hipparchose, Ptolemaiose, Regiomontanuse, M. Koperniku, Tycho Brahe jt. kohtu ette. Tartus asuvad teosed on köidetud kolme köitesse: esimese moodustab *Prodromus astronomiae* ja *Catalogus stellarum*'i tekst, tähistaevakaardid on paigutatud kahte köitesse.

Teaduskirjandust andsid välja ka teised Gdański trükkalid. Bruno Laurentius Tancken trükkis 1682. aastal *Summa perfectionis magisterii in sua natura...* [vt. ill. lk. 155], kogumiku 8.–9. sajandi araabia alkeemiku, matemaatiku ja astronoomi Geberi (Jabir ibn Hayan) kolme tööga. Illustratsioonidega varustatud väljaanne lähtus oma aja kohta täielikult ja täpselt Vatikani raamatukogus asunud käsikirjast.¹¹

Luksusliku *Helvetiana* kõrval tunduvad Jerzy Försteri (u. 1615–1660) trükikoja teised väljaanded tagasihoidlikud ja vähe märgatavad, ega ilmaasjata pole trükkalit nimetatud Poola Elsevieriks. Jäljendades kuulsat hollandi kolleegi, avaldas Förster väikesi, taskuformaadis raamatukehi ajaloost, juurast, teoloogiast, kasutades selleks selgeid, erikujulisi kirju, mis hõlbustasid lugemist. Tema väljaannete alguses olid sageli graveeritud frontispissid allegoorilistel teemadel. Försteri trükikoda eelistati kohalike autorite hulgas ja kuna nende tööd ei kaotanud oma tähtsust ka 19. sajandi alguseks, on TÜ Raamatukogus Szymon Starowolski miniatuurne *Polonia...* (Dantisci, 1652), usuteadlase ja ajaloolase, vaimulike abiellumiskeelu vastu abiellumisega välja astunud Stanisław Orzechowski (1513–1566) teos *Annales* (Dantisci, 1652), samuti tuntud ajaloolase ja pedagoogi Joachim Pastoriuse (1611–1681) tööd.

Peenelt valgesse pärgamenti köidetud, kuldse, sissepressitud mustri ja lõikega *Peplum sarmaticum...* (Dantisci, 1653) [vt. ill. lk. 156] kuulus, nagu nähtub kirjutisest tiitellehel, Nicola(us) von Bodeckile Danzigist. Omaniku isikuandmeid ei õnnestunud kindlaks teha, kuid kaheldamatult oli tegemist kõrgesti haritud inimesega, kellel oli suur raamatukogu. Ka kahes luksuslikus TÜR-i paleotüübis on leitud tema autograaf: Rotterdami Erasmuse üheksaköiteline *Opera omnia* (Basel, 1539–1542) ning ladina- ja kreekakeelne *Biblia* (Basel, 1522).

J. Förster ei andnud välja mitte ainult väikeseformaadilisi raamatukehi. Ajaloolased teosed formaadis 4° kordasid üsna täpselt hollandi eeskujusid. Lwówi peapiiskopi Jan Dymitr Solikowski (1528–1602) *Commentarius brevis rerum polonicarum...* (Dantisci, 1647) eiras küll ajaloolist täpsust ja objektiivsust, kuid saavutas ometi populaarsuse tänu Försteri trükikoja imekaunile trükisele. TÜ Raamatukogus on *Commentarius...* prantsuse erudiidi Etienne Baluze'i (1630–1718) kogust, kes laskis pärijatel oma raamatukogu jaoks maha müüa, et võimalikult palju õpetatud inimesi ja bibliofiile saaksid selle trükiseid kasutada.

¹⁰ Гевелий Я. Атлас звездного неба / ред. и вступительная статья акад. АН УЗССР В. П. Щеглова. Ташкент, 1978. С. xx1.

¹¹ Fresnoy, L. du. Histoire de la philosophie hermétique. La Haye, 1742. T. 1. P. 75.

Krakóvi piiskopi Andrzej Lipski (1572–1631) soliidne töö *Practicae observationes ex jure civili...* (Dantisci, 1648) nagu ka konvoluut Poola Tacituseks nimetatud Andrzej Maksymilian Fredro (u. 1620–1679) ja teiste autorite teostega saabusid Tartusse kindraladjutant Pavel Konstantinovič Aleksandrovi (1808–1857) kogu koosseisus. Aleksandrov oli Poola (tegeliku) asehalduri suurvürst Konstantini (1779–1831) ja tema kauaaegse armukese Josephine Friedrichsi ainus (ja abieluväline) poeg. Aleksandrov elas isa ja emaga Belvedere lossis Varssavi lähistel. Pärast suurvürsti surma sai Aleksandrov päranduseks tema hiiglasuure raamatuvaramu, mille kogumisega ei isa ega poeg polnud tegelikult seotud. Oma isa, imperaator Paul I testamendi järgi oli Konstantin Pavlovitš saanud päranduseks Peterburi Teaduste Akadeemia presidendi ja diplomaadi J. A. Korffi suurepärase raamatukogu. Kirgliku bibliofiilina kogus Korff hiiglasliku, enam kui 30 000-kõitelise raamatukogu erinevatest teaduse valdkondadest. Ta hoolitses tähelepanelikult kogu eest, laskis selle kaunilt nahka köita. Mõnikord võttis kirg raamatuga vastu kummalised vormid: lihtsalt esindusliku väljanägemise pärast kogus ta armastusega kokku formaadi poolest

sarnased raamatud, arvestamata nende sisu ja tellis nende jaoks stiilse köite. Kahte Fredro tööd, mis olid ühte köitesse köidetud koos Ericus Puteanuse *Civilis doctrinae lineae...* (Dantisci, 1646) ja S. Orzechowski *Annales...*'ga, ühendas siiski kindel tunnus — konvulüudi kõik osad on trükitud J. Försteri trükikojas.

STEPH. BLANDARDI
LEXICON
NOVUM MEDICUM
GRÆCO-LATINUM,

Ceteris editionibus longe perfectissimum.

In hoc enim totius artis medicae terminis, VA
ANATOMIA, CHIRURGIA, PHARMACIA,
CHYMIA, RE-BOTANICA, &c. Secundum
Neotericorum placita dilucidè &
verè exponuntur: & definiuntur.

GRÆCÆ quæque vocis ea origines sua deducuntur: hinc
præterea adduntur BELGICÆ, GERMANICÆ,
GALLICÆ ANGLICÆ &c. interpretatio, cum
INDICES novum hæc præfixum, opus
suæ omnino Philatrii, Philologi &
Philosophi conscriptissimum,
utilissimum.

LEGDUNI BATAVORUM,
CORNELIUM BOUTESTEVN.
Apud { JORDANUM LUCHTMANN, } 1703.

Ex Bibliotheca
KLEINIANA.

EX BIBLIOTHECA
GRALATHIANA.

Tundmata raamatute vastu erilist huvi, võttis kindralleitnant P. Aleksandrov endale Korffi raamatukogust mõne sõjanduslase raamatu ja ilukirjandust, suurema osa kogust

kinkis tulekahjus kannatada saanud Helsingi ülikoolile, aga juriidilise ja poliitilise kirjan-
duse, mille hulgas oli ka rida Gdański väljaandeid, Tartu ülikoolile.¹²

Nii ühendavad vanade raamatute keerukad saatused sageli omavahel kaugel asuvaid
linnu ja maid. Hoopis otsesemalt annavad sidemetest tunnistust raamatumärgid, ülestähend-
dused, endiste omanike märkmed. Iga vana, rikkalike kogudega raamatukogu peidab saa-
tuste saladusi, mida võimaluse korral avada püütakse. Mõistatused, mis on seotud kunagi
Gdański linna elanikele kuulunud raamatutega Tartu Ülikooli Raamatukogus, on küllaltki
lihtsad, pealispool asuvad. Nende lahendamine aitab loodetavasti gdańskilasi oma
kultuuriloo rekonstrueerimisel.¹³

Gdański vanim, akadeemilise gümnaasiumi raamatukogu on oma ajaloo jooksul üle ela-
nud palju raskusi ja kannatusi. Üks tema raamatutest — Sallustiuse *Opera* (Lugd. Bat., 1649)
[vt. ill. lk. 158] — tähistatud *Bibliotheca Senatus Gedanensis*'e eksliibrisega, saabus Tartu
Ülikooli Raamatukogusse teisest sama traagilise saatusega raamatukogust: tiitellehel on säili-
nud *Bibliotheca Academiae Vilnensis* tempel. Hirmutatud Poola ülestõusust 1831. aastal,
sulges Vene tsaarivalitsus 1832. a. Vilniuse ülikooli, mille varad, sealhulgas ka raamatud, jaotati
teiste õppeasutuste vahel. Tartu ülikoolgi sai 1843. a. 240 nimetusest koosnenud loendi
ettepanekuga valida sealt endale vajalikke trükiseid.¹⁴ Nii jõudis Vilniusest saabunud 498
köite hulgas Tartusse raamat, mis kunagi oli kuulunud Gdański raamatukogule.

Nagu eespool öeldud, saabus enamik poola haritlaste raamatuid Tartusse ülikooli
raamatukokku tänu K. Morgensterni isiklikele kontaktidele autorite või raamatute omanikega.

Haritud inimeste ring oli 18.–19. sajandil küllaltki kitsuke, Gdańskis koondus see
akadeemilise gümnaasiumi ümber ja raamatukollektsioonid liikusid ühe professori käest
teise kätte, kes olid sageli omavahel seotud veel sugulussidemetega. Nii on St. Blancardi
Lexicon novum medicum graeco-latinum... (Lugd. Bat., 1702) [vt. ill. lk. 159] märgistatud
korruga kahe eksliibrisega — üks on loodusuurija, Gdański botaanikaaja rajaja Jakob
Teodor Kleini (1685–1759) oma ja teine *Ex Bibliotheca Gralatiana*. Teine eksliibris kin-
nitab, et Kleini raamatud sai endale tema väimees Daniel Gralath (1708–1768), kelle poeg
Daniel Gralath *jun.* tervitas K. Morgensterni tema ametisse astumise puhul *Athenaeum
Gedanensis*'es, nagu eelpool juba märgitud. Poeg päris isa raamatukogu, seda omakorda
kasvatades. Daniel Gralath *jun.* 5000-köiteline raamatukogu pudenes erinevaid teid pidi
laiali — pea igal Poola suuremal raamatukogul on selle eksliibrisega raamatuid.

Veel tihedam sugulus ühendas tuntud ajaloolast Gotfryd Lengnichi (1689–1774) ning
tema õepoega ja samal ajal väimeest, ülemdiakon Karol Benjamin Lengnichi (1743–1795).
K. B. Lengnichil oli suur, Poola ja Preisimaa ajalookäsitluste poolest rikas haruldaste
raamatute kogu. Tõenäoliselt läks G. Lengnichi üheksaköiteline *Geschichte der Preus-
sischen Lande, Königlich-polnischen Antheils seit dem Jahr 1526 biss auf den Todt*

¹² Keisrikojast Tartu raamatuvaramusse : näitus Tartu Ülikooli Raamatukogus, detsember 1995 –
märts 1996 = Vom Zarenhof in die Tartuer Bücherschätze : Ausstellung in der Universitäts-
bibliothek Tartu, Dezember 1995 – März 1996 = Из царского дворца в Тартуское книго-
хранилище : выставка в Библиотеке Тартуского университета, декабрь 1995 – март 1996 /
näitus ja kataloog N. Vorobjova. Tartu, 1995. 104 lk. : ill.

¹³ Nowak, Z. Miejsce piśmiennictwa polskiego w kulturze Gdańska do 1793 // Książka polska w
dawnym Gdańsku. Gdańsk, 1974. S. 10.

¹⁴ TÜR KHO, f. 4, nim. 1, s. 256 : Verzeichniss der der Dörptschen Universitäts-Bibliothek aus der
Bibliothek der Wilnaschen medico-chirurgischen Akademie übermachten Bücher 1843.

Königes Sigismundi I ... (Danzig, 1722–1755) autori omakäeliste märkustega samuti sellesse kogusse, kuigi seal ei ole tema raamatumärki: esimesesse köitesse on K. B. Lengnich teinud kalligraafilise allkirja *Exemplar manu. Auctoris propria passim. Notatum emendatum et auctum testatur...*

Kõige enam hinnatud raamat Lengnichi raamatukogust, mis saabus Tartu ülikooli raamatukogusse G. Bergmanni piiblitekogu koosseisus, on Martin Lutheri toimetatud ja L. Cranachi illustreeritud *Biblia* (Wittenberg, 1541). K. B. Lengnichi graveeritud eksliibrisele on käsitsi kirjutatud *in Danzig* nagu täpsustuseks raamatu omaniku kohta. K. Morgensterni kogu raamatutes on K. B. Lengnichi eksliibris Benjamin Stabenau eksliibrise kõrval. Viimane oli diakon sealsamas Püha Maria kirikus, kus K. B. Lengnich ülemdiakonina teenis.

Ajaloo sõlmuvad kokku inimeste ja raamatute saatused. Rikka, 1000-aastase ajalooga Gdański jaoks on raamatu-sidemed Eesti linna Tartuga vaid imepeen niidike, kuid kas mitte niisugustest niidikestest ei arene kestvad sajanditepikkused kontaktid.

Kasutatud kirjandus

1. Cieślak, E., Biernat, C. *Dzieje gdańska*. Gdańsk, 1969.
2. *Książka polska w dawnym Gdańsku*. Gdańsk, 1974.
3. Salupere, M. Raamatuist poolaegses Tartus // *Akadeemia*. 1994. Nr. 10. Lk. 2120–2135.
4. Wiszniewski, M. *Historia literatury polskiej*. Krakow, 1844. T. 1–6.
5. Wittyg, W. *Ex-libris'y bibliotek polskich XVII i XVIII wieku*. Warszawa, 1903–1907. T. 1–2.